

Ballada a katonáról¹

A hatvanas évek második felében minden magyar középiskolásnak kötelező volt megnéznie a *Ballada a katonáról* című szovjet filmet. Grigorij Csuhráj jobb sorsra érdemes alkotásának (1960-ban különdíjat kapott a cannes-i filmfesztiválon!) fogadtatása a szovjet gyarmati függéshez való össznépi (és ifjúsági) viszony markáns kifejeződése volt, azt hiszem: nagy közös „ifi-balhék” alanya és tárgya – az adott magyarországi helyzetet kiválóan illusztrálандó. Minimum háromszor biztosan meg kellett néznünk – nyilván hol ilyen, hol olyan alkalmakkor (május 8., vagyis a győzelem napja, november 7., február 23. – a szovjet hadsereg napja – ilyesmik). És bizonyos jeleneteknél a kollektív reakció önmagáért beszélt. A legharsányabb, az egész mozit megrázkódtató röhögés akkor tört ki, amikor az egyik szereplő szemrehányó felháborodással rója meg a másikat: „Hát szovjet ember vagy te?!” De például akkor is szapora és többé-kevésbé permanens röhöncsélés, folyamatos, derűs kacarászás töltötte be a termet – tanáraink aggódó pillantgatásai a félhomályban –, amikor a film elején a te-

DOMONKOS LÁSZLÓ (1951) író, közíró, esszéista. A RETÖRKI munkatársa. Utóbbi kötete: *A visszavetés módszertanához* (2018).

- 1 Alexandr Iszajevics Szolzsenyicin (1918–2008) életművét olyan, ma már klasszikusnak nevezhető alkotások fémjelzik, mint a nevét világhíróvé tevő *Iván Gyenyiszovics egy napja* című kisregény (1959) és a valóságos szellemi-politikai földrengést előidéző *A Gulag-szigetcsoport* (1973), amelyet a Szovjetunióból való kiutasítása követ. Neves regényei, *A pokol tornáca*, *a Rákostály* és a *Vörös kerék* mellett novellisztikája és esszéírói-publicisztikai teljesítménye is igen jelentős. Két évtizedes száműzetés után, 1994-ben tér vissza Oroszországba, ahol teljes rehabilitációban részesül, és több kitüntetést kap. Szolzsenyicin fellépése valósággal forradalmasította a kelet-közép-európai közgondolkodást: régi fényében ragyogtatta fel az értelmiségi felelősségvállalás, az alkotó ember erkölcsi kötelezettségének örök-egy feladatait. Ő volt az, aki nélkül valószínűleg más történelmet írnának, és akivel valamiféle új időszámítás is kezdődött: az igazságot és a bátorságot az élettel egyenrangúnak tartó, megingathatatlan ember- és társadalomábrázoló író kora (reneszánsza?). Akinek nemcsak követelmény, hanem egyértelmű evidencia, természetese cselekedet is a nagyvilág és a haza gyötrelmeinek megalkuvás nélküli, könyörtelen, mély, igényes, színvonalas kimondása-ábrázolása. A közölt részlet a szerző *Lélek és szögesdrót – Szolzsenyicin magyar ecsettel* címmel most napvilágot látott, a nagy író születésének december 11-ei századik évfordulója alkalmából az IdőJel Kiadónál megjelent kötetének egyik fejezete.

hervagonban játszódó jelenetnél a katona sajátos moszkvai ízű dialógust folytat az ott megbújt lánnyal. Mikor odáig jutnak, hogy „te nem vagy normális” – mondja a lánynak –, dőlünk a röhögéstől. A gúnyos, a jelenetek által sugallt, a primitív nagyhatalmi gőgöt ösztönösen lenéző, valóban felszabadult, mindent feloldó, grandiózus és kollektív röhögéstől. A bilincseinktől imígyen történő megszabadulás égisz eufóriájának örömeivel. Merthogy amit a látottak számunkra jelképeztek, azt tényleg nem tekinthettük normálisnak. Ezért illettük mindezzel – tőlünk igenis ez járt annak, akinek – különben – akár meghatott megbecsülés, szeretet-tisztelet is dukált volna, akárcsak – például – Borisz Polevoj híres regénye, az olykor (ma már kimondható) itt-ott valóban megrendítő *Egy igaz ember* szintén katona főhősének. Csakhogy... Ez a katona ugyanaz volt, aki ezer százalékban kötelező jelleggel azt a szerepet töltötte be, amit Madáchnál az Úr: csak hódolat illette, nem bírálat. Ő volt az örök időkre megszabottan napfényes dicsőségben fürdőző superman, az emberfeletti ember, A FELSZABADÍTÓ (a leghigorúbban csupa nagybetűvel), a hősök hőse: a szovjet katona. Hát – ezeregy jó okból – körülbelül ennyi becsülete volt Magyarországon. Enyhén szólva. Azt is mondhatnám: ennyi maradt.

Ez lesz – ez lett ő is. Katona. Szovjet katona. Először ugyan – még 1941 nyarán – a sorozóbizottság alhasi daganatkezdemény diagnosztizálása miatt „békeidőben alkalmatlan, háborúban frontszolgálatra nem alkalmas” minősítéssel látja el, de a dolgok később megváltoznak: október 16-án kézhez kapja a régen várt behívót. „Életem ezen a napon kezdődött el”, emlékezik vissza. Hát a tulajdonképpeni nagybetűs Élet, az igazi, a rettenetesen szép: igen.

A 23 éves harcos a Vörös Hadseregben az egyik úgynevezett szárazföldi szállító hadosztály ikszedik egységébe kerül – több mint egyértelmű beosztásba: lógondozó lesz. Trágyáz, csutakol, takarmányoz. Nem az a kimondottan hazát hősiezen védő feladat, de hát istenem, ki a kicsit nem becsüli... Alekszandr a szekértáborral kitartóan hurcolja kopott aktatáskájában az éppen olvasandó Engels-kötetet, csöndesen megbékélve helyzetével... Mert szellemi fejlődését továbbra sem – még itt sem – hanyagolja el: a marxizmus klasszikusainál keresi az igazságot, mint egyik novellahőse, Zotov hadnagy *A kreccatovkai állomáson történt* című írásában. És az vesse rá az első követ, aki a kommunizmus világában nem követett el hasonlót: csak éppen mi – valamikor egyetemista éveinkben, ama bizonyos hetvenes években – például egy ideig Marcusét bújtuk bőszsen abban a meggyőződésben, hogy íme, itt a szovjet totalitarizmus legújabb titkos elméleti bírálója-elemzője, egyben a kivezető út felmutatója – *Az egydimenziós ember* szerzőjét így és ezért becsültük és idealizáltuk egy darabig, sőt, fordítani is kezdtük –, ám szintén csak egy darabig...

Tavasza új seregbéli lehetőséget kap: április 14-étől a Volga partján, Kosztromában megkezdheti a leningrádi tüzérségi szakiskola kiképző tanfolyamát. Apai örökség teljesül be ezzel: a gárdatiszt példáját követve az önkéntes eleve a tüzérséghez akar kerülni – ha jó félèves, „csutakolós” kerülővel is, de sikerül: közel egy esztendő át tűrhető körülmények között, viszonylag magas szakmai

színvonalon érdemi katonai szakismereteket szerez, és miként *A Gulag szigetcsoporft*ban visszarévedve megjegyzi: „a tisztí iskolától kezdve tapasztaltam a leegyszerűsödés örömét: katonának lenni, nem gondolkodni. Belesüppedni abba, ahogyan mindenki él.” Nekünk az *Iskola a határon* Ottlik Géza-i mondata sejlik föl, „a létezésnek e tovább már alig egyszerűsíthető módjáról”.

Ebben a létformában még sajátóságos ráadást is ad magának: a legszigorúbban aszkétikus életmódot választja, huszoneves embernél szinte elképzelhetetlen önfegyelemmel még azt a kevéske jót is önként megtagadva magától, amiben ilyen rémes léthelyzetben része lehetne: nem jár moziba, nem látni a klubban, késő éjszakákig olvas és ír (kelés hajnalban) az úgynevezett „Lenin-szobában” – a szovjet hadseregben létesített, hosszú évtizedeken át létező, gondosan szeparált és hasonló nagy dekorációs gonddal kialakított tanuló-kulturálódó katonai extrahelyiségről a kárpátaljai Vári Fábíán László is beszámol 1972 és 74 közötti NDK-beli szovjet katonai szolgálati idejéről tudósító, *Tábori posta* (2011) című prózai munkájában...

Hadnagyi rendfokozattal fejezi be a tanfolyamot. A „szovjet tiszt” rangját-címét-reputációját, a *Gulagban* többször emlegeti, inkább némi lelkifurdalásos szégyenkezéssel, mint a régi orosz gárdatiszti dicsőség büszkeségmaradékával viseli. Persze a dolog távolról sem ilyen egyszerű: az a különleges, a hadseregen belül kifejezetten eredetinek és „elitnek” számító képzettség és beosztás, amit Szolzenyicin szintúgy magával hoz a kiképzésből, már alighanem az ő tetszését is megnyeri, tán még némi büszke öntudattal is eltölti: az úgynevezett Különleges Tüzérségi Felderítő Osztag parancsnokhelyettese (később parancsnoka) – egyféle, egészen újnak és rendkívülinek számító „hangfelderítői” (ki) képzettséggel. Ez a légi felderítés tevékenységi körébe tartozó, különleges feladatkör a hanghatásokat és a hanghullámokat fel- és kihasználó információszerzésre alapoz – magas szintű fizikai ismeretekkel operálva ezeket hasznosítja. (E téren szerzett ismereteit és tapasztalatait dolgozza fel – imponáló szuggesztivitással és eszközgazdagsággal – *A pokol tornácában* a különleges „tudósgulag”, a saraska ábrázolásakor.) Ilyen rendkívüli beosztás minden hadosztályban csak kettő van...

És elérkezik a döntő, talán a legdöntőbb nap is: 1943. február 13-án indul egységével a frontra. Ebben az időszakban a front keleten ugyan még mélyen a Szovjetunió területén húzódik, de már túl vagyunk Sztálingrádon, és éppen másnap, február 14-én kénytelenek a németek kiüríteni Rosztovot... A szovjet hadsereg a nyár elejére már eléri az Orjol–Kurszk–Harkov vonalat (a nevezetes, ugyancsak sorsfordító kurszki csata 1943. július 4–13. között zajlik) – nagyjából ezzel egy időben a nyugati szövetségesek partra szállnak Szicíliában, az év második felében már folyamatos az előrenyomulás nyugat felé. 1944 első felében mindenütt el is érik a Szovjetunió akkori nyugati határait. Egy diadalmasan előretörő, győzedelmes hadsereg tisztjének lenni, gondolhatnánk, minden hétköznapi gyötrelme és állandó életveszély közepette is, egy mélyen érző, gondolkodó embernek valahol mégiscsak felemelő, lelkesítő érzés (is). Alekszandr

két álló esztendőn át ilyesmit él meg – ám egészen sajátos, csak rá és különleges helyzetére jellemző áttételekkel.

A katona Szolzsenyicin, megkockáztathatjuk, ideális frontkatona. Tiszt, aki bátor eltökéltségével, megnyugtató higgadságával a lehető legjobb hatást képes gyakorolni embereire. Beosztottai szeretik a kissé különös-szomorúnak, „magának valónak” tartott parancsnokot – ekkor már „tovaris kapitán”, vagyis százados. Tisztelettel figyelik, hogy amint a nyugat felé tartó „nagy menetelés” során el-elfoglalnak egy új harcálláspont-pozíciót, földbe ásott parancsnoki bunkerjét a lehetőségekhez képest rögtön egyféle sajátos alkotói magány illúzióját keltő, nyomorúságos szükségdolgószoba-féleséggé igyekszik berendezgetni-alakítani. „Halvány kemény ceruzával, hangyányi betűkkel feljegyeztem mindent, amit csak hallottam, minden történetet, amiket csak meséltek.” A fennmaradt kép *A Gulag szigetcsoport* Collins & Harvill-féle 1974-es kiadásának elejéről önmagáért beszél: a jellegzetes, jól ismert gimnasztyorkában a nagy századosi váll-lapok fölött Illyés Petőfijének jövőbe pillantó, ábrándos-lángoló tekintete, kezében a „halvány, kemény ceruza”, előtte papírlapok... Déry Tibor az *Ítélet nincsben* leírja a hajnali napsugárban az ablakban hálóingben, csillogó szemüveggel, lángolón papírja fölé hajoló, egymás alá lázasan verssorokat rovó Tóth Árpádot – számára „maig is ez a kézírata fölé dőlt, melankolikusan sugárzó, karcsú ifjú jelképezi a költészetet” – e Szolzsenyicin-kép láttán elmondhatjuk: ez a lány-kedves-határozott, ugyanakkor a nagy próféták és a lánglelkű-zseniális alkotók tüzes tekintetével a távolba meredő, ceruzát tartó kezét merengőn szája elé emelő alak jelképezi számomra „a” figyelő író, a világot számba vevő és megváltoztatni képes, az univerzumot birtokba vevő, a jövőt látó-érző alkotó embert. A legnagyobb ideálok egyikét ezen a földgolyón. Igen: egyenruhában. Katonaként. Mert szolgál. Szolgálatot teljesít. És majdan jelent, mint Ő is, 90 év után, onnan a moszkvai Donszkó kolostor udvaráról, ahol találkoztunk: hát elvégeztem, Uram, amit kellett...

Egyelőre azonban egyre inkább a háború izgatja. Persze a maga módján. Ami egyszerre a még ifjú szolzsenyicini és az „örök Szolzsenyicin”-féle és – nem mellékesen – a mélységesen orosz lelkületű-indíttatású módi: mi lesz vajon a nagy világégés után? „Még egyszer nekirugaszkodunk, nekilődülünk”, írja kissé „hagyományos-szovjet”, többes szám első személyes stílusban a folyamatos szovjet offenzíva hosszú időszaka alatt. Azután meglődül fantáziája és kombinációs képessége is, a jól ismert történelem vonatkozó analógiáin függve, persze a megfelelő – marxista-leninista! – képzettségbe kapaszkodva jó szorosan: „egy ilyen háború után nem lehet, hogy ne legyen forradalom, nem igaz...? Mintha egyenest Lenintől idéznénk... Ez a háború honvédő – tehát biztosan átalakul forradalmi háborúvá.” Jó tanuló volt, hiába... Buzgón forgatja Marxot, főleg az 1870-es francia-porosz háborút kommentáló passzusokat. A „háború utáni háború” teóriája izgatja – több kedvesen naiv bugyutaságot kifejt a részletesen kidolgozni kezdett cselekvési program részeként –, mindezt egyik barátjával folytatott levelezésében rögzíti. És itt a barátnál – régi ismerős – bizony meg kell állni egy időre.

Az illetőt – bizony! – Nyikolaj Vitkevicsnek hívják. Igen, ő az. Baráti beceneve Koka. Most vegyészként egy vegyvédelmi század parancsnoka, itt a fronton időnként alig néhány kilométerre vannak egymástól. Előzőleg, tudjuk: Rosztovban, majd Moszkvában együtt a középiskolában, az egyetemen. Ő a levélíró az APN-nek. *(Szolzsenyicin elárult engem.)*

De hát mi is történik a katonaidó alatt?

A két régi jóbarát kapcsolata töretlen. Sőt, a nem mindennapi körülmények között is igyekeznek mind szorosabbra fűzni, fenntartani annyira és olyan mélyen, ahogyan és amennyire csak lehet. 1943 májusától majdnem két éven át leveleznek, találkoznak – utóbbiak esetében a helyek kijelölésére Alekszandr, a matematikus bonyolult számítási kódrendszert dolgoz ki, eredmény: ennyi idő alatt összesen kilencszer láthatják egymást, háborús viszonyok között ez egészen bravúros... Megállapodnak, hogy levélváltásaik során katonai kérdéseket természetesen egyáltalán nem érintenek – politikaiakat annál inkább... A megegyezés szerint Lenint Vovkának („Lackó”), Sztálint Görének nevezik, hogy így a lényeg elkerülje a többnyire katonalányokból (!) álló levélcenzúra figyelmét – az 1943. november 28. és december 1. közötti, nevezetes teheráni Hármak Tanácskozásának (Sztálin, Churchill, Roosevelt) mintájára személyes találkozásait „a kettők tanácskozásának” becézik, egyik alkalommal, az új esztendő megünnepeledő, 1944. január 3-án megfogalmazzák az „1-es számú határozatot”, amely leginkább talán egyféle programdokumentumnak tekinthető. Szolzsenyicin, miután az új idők új dalainak hatására 1989-ben Vermontból visszakéri és Gorbacsov személyes intézkedésére visszakapja a nevezetes iratot, a következőket írja róla: „Az első marxista dokumentum, amely az országunkban folyó becsapás és elnyomás teljes rendszerének energikus, tömör kritikája. Minden különösebb nyomozói megerőltetés nélkül megállapítható, hogy a dokumentum egy új párt alapító irata volt.” Ilyen súlyú kijelentést a jóbaráttal közös múltra négy és fél évtized múltán visszatekintő író természetesen azonnal indokol is, idézve az egykori levélből: „A háború kimenetele nem jelenti a világ- vagy európai proletariátus vereségét, csak annak elhalasztását – a fenyegető vereség helyett [...] e feladatok végrehajtása nem lehetséges szervezet nélkül. Fel kell deríteni, kivel, hogyan és mikor lehet közös nyelvet találni a szocializmus aktív támogatói közül.” Tömörségében megdöbbenően sok mindent eláruló mondatok: megmutatják, mennyire hithűen gondolta még a „bomlasztást” is a csakis a proletariátus vereségének-győzelmének gondolatbéklyói között felnevelt-felnőtt, mégoly értelmes orosz fiatalember is, hiszen „a szocializmus aktív támogatóira” számít, és a háború következményeként a sztálini politika miatt elnyomott proletariátus vereségét vizionálja... Más kérdés, hogy mégiscsak a szervezkedés irányába mutat ez a program-deklarációnak is nevezhető episztola – ráadásul („a szocializmus aktív támogatói közül”) megkezdik a toborzást is: persze igazából csak legközelebbi Kirill barátjukra és feleségére, továbbá a másik nős, Alekszandr feleségére, Nataljára gondolhatnak... Kész csoda, ugyanakkor elképesztő paradoxon, hogy ez a levél nem akadt fenn a had-

sereg-cenzúra éberségén (ennél jóval kevesebbert is kijárt a Gulag vagy akár a főbelövés)... Jó egy esztendő múlva ehhez képest jóformán egy banánhéjon csúszik el – elképzelhető persze, hogy éppen eme ominózus dokumentummal érdemelte ki az elhárítás fokozott, megkülönböztetett figyelmét, ami aztán a következő év elején bekövetkező történésekhez vezetett. Mindenesetre 1945. február 9-én pontosan az történik vele, amit majd *A pokol tornácában* – félelmetes írói empátiával és egészen lebilincselő, sziporkázó írástechnikával Sztálin figurájába illeszkedve –, a zsarnok Titóhoz való viszonyulását taglalva rögzít: „És amikor még a tajga lombsusogásában sem lehetett hallani a szocializmusnak valamiféle más változatáról, előmászott Tito, ez a sötét sárkány, és eltakart minden távlatot. Sztálin, mint valami mesebeli hős, kimerült abban, hogy folyton levagdossa a hidra újabb és újabb kinövő fejét! Hát hogyan tévedhetett ennek a skorpióléleknek a megítélésében?! Ó, az emberi lélek jó ismerője? Hisz 36-ban már torkon ragadták Titót – és eleresztették! Aj-ja-ja-jaj! Sztálin nyögve bocsátotta le lábát a kis díványról, és immár kopaszodó fejéhez nyúlt. Jóvátehetetlen bosszúság égette. Hegyeket döntött le – és megbotlott egy bűdös halomban. Joszif megbotlott Joszifban...”

Éppen ilyen bűzös halomban bukik el ő is akkor februárban – de addig nézzük meg, mik is történnek vele a fronton, illetve hogyan éli meg a vele, velük történeteket a barát, Nyikolaj Vitkevics...

Jó fél évvel a januári „pártprogram-deklaráció” után, 1944. július 20-án Szolzszenyicin százados alegységével a 48. hadsereg kötelékében átlépi a Szovjetunió nyugati határát, és Lengyelországon keresztül a haddal folytatja az előretörést nyugati irányban. Az írogató kapitányt a felsőbbség részéről eddigre már általános elismerés övezi: bátorságáért, talpraesettségeért, alighanem szovjet és egyéb fogalmak szerint is kiemelkedő vezetői képességeiért és teljesítményéért többször kitüntetik. A legszebb és leglátványosabb haditett 1945. január 27-én a Mazuri-tavak közelében, Kelet-Poroszországban történik. Neidenburgnál (ma: Nidzica) a német ellentámadás közepette osztagát kivezeti az ostromgyűrűből, igen kevés veszteséggel, egyszerre megmentve a személyi állományt és a technikát is. Ezért már, mint parancsnokai közlik, Alekszandr Iszajevics kapitány elvtársat a Vörös Zászló Érdemrendre terjesztik föl... Ezt azonban Szolzszenyicin százados már sohasem veszi át.

Annyit mindenképpen meg kell állapítani: a fronton töltött két év alatt szilárdul meg végképp benne a Szovjetunióval, a sztálini szovjet szörnyrendszerrel szembeni, indulatosan kemény és a lényegyet tekintve kristálytisztán látó, egyértelműen-radikálisan elítélő álláspont. Magyarul is olvasható a későbbi Szolzszenyicin-rajongó értelmiségi körökben elterjedt *bon mot*, miszerint a szovjet birodalom széthullásának startpillanata az volt, midőn valamikor 1944 nyarán valahol Kelet-Poroszországban egy szovjet katona arra gondolt: vajon mi értelme van a Szovjetunióknak? Ezt a katonát Alekszandr Szolzszenyicinnak hívták...

SZMERS – Szmerty za szpionam – Halál a kémekre: ez a Vörös Hadsereg kémelhárításának vészjósoló neve. A Szmers alighanem a mindenkori szovjet

ávón – a Csekától a KGB-ig – is túltett kegyetlenségben-vérszomjban, megfejelve a háborús helyzet, ha lehet, még az abszurdnál is abszurdabb fokig felkurblizott üldözési mániás hisztériájával és minden ebből következő horrorral. A banánhéj tulajdonképpen egy, egyetlenegy szó – persze a megfelelő szövegkörnyezetben és stílusban –, az előzményekről nem is beszélve: szóval, nagyon is könnyű rajta elcsúszni... Az előzetes kódmegbeszélés szerint az ominózus levélben is Vovkának nevezi Lenint, Sztálint azonban nem (nem csak) Górének – hanem Bandavezérnek. (A „gruppa masztyer” szót bandagazdának, bandafőnöknek is lehet fordítani.)

Ennyi elég. Miként 1976-ban a titói Jugoszláviában – nincs új a Nap alatt – a délvidéki magyar Vicei Károlyt két szóért két évre ítélik, így valahogy jár ő is, csak persze a nagy Szovjetunióban az arányok is mások – míg Titóéknál egy szó egy évet, itt ugyanez – nyolc esztendő ér... Ennyit kap, a szovjet btk. hírhedt – nem utolsósorban éppen általa *A Gulag szigetcsoportban* híressé-jólismertté tett – 58-as törvényének 10. és 11. cikkelye („szovjetellenes agitáció”, illetve „szovjetellenes szervezkedés”) alapján. És itt lép elő ama barát, kivel természetesen együtt buknak le, és akinek nem egészen harminc év múlva első dolga, hogy csatlakozzon a Szolzsenyicin elleni, jól szervezett sajtó- és egyéb mocskohadjáráthoz. Úgy, hogy még ő állítja: elárulták...

Vitkevics 1974-ben az APN-hez eljuttatott levelében egyebek között a következőket írja: „letartóztatásom után persze kérdeztek Szolzsenyicin politikai nézeteiről, és én igyekeztem pozitív megvilágításban beállítani. A nyomozó rám szólt, mondván, azt ajánlja, ne nagyon védjem Szolzsenyicint, mert ő egészen másféle véleményt adott rólam. [...] Külön őriztek bennünket, Szolzsenyicint Moszkvában, engem egy a fronthoz közeli katonai bíróságon. [...] Én tíz évet kaptam szovjetellenes agitációért. Nem tudtam szabadulni a gondolattól, hogy túl szigorúan büntettek, de a front közelségével, a háborús bíraskodás szigorával magyaráztam. [...] A rehabilitálásom után megnéztem Szolzsenyicinnek a nyomozás alatt tett vallomásait. Az volt életem legszörnyűbb napja. Sohasem gondoltam volna magamról, hogy már 1940-től szisztematikus szovjetellenes agitációt folytattam, hogy Szolzsenyicinnel illegális szervezet létrehozásával próbálkoztunk, és »egészen komoly formában« terveket szőttem, szőttünk volna a párt és a kormány politikája és Sztálin személye ellen. [...] Elszörnyedésem csak fokozódott, amikor olvastam barátaink nevét is, úgy is mint szovjetellenes szervezkedés érintettjeit és az illegális szervezet potenciális tagjait. Kirill Szimonyan és felesége, Lida Jezserec, sőt még Szolzsenyicin felesége, Natalja Resetovszkja is...”

Itt akár meg is állhatunk. Hogy egy, a szovjet katonai kémelhárítás által kreált ügy, a rettegett Szmers feljelentésére lefolytatott politikai-állambiztonsági-katonai eljárás iratait a brezsnyevi Szovjetunióban egy volt fogolynak – még ha azt rehabilitálták is (már ahogyan ez akkoriban ment – tessék-lássék módon, úgy-ahogy, annyira-amennyire, szép csöndben, hogy senki meg ne hallja-tudja), csak úgy kiadják, megmutassák – nos, ennek valószínűsége körülbelül akkora,

mint hogy Moszkvában az Állami Duma épületével szemközti Lenin-könyvtár előtt a derék jó Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij szobra lazán föltápáskodik ültéből, és komótosan elindul a róla elnevezet metróállomás, a Dosztojevszkaja felé... (Hacsak persze... hát igen.) Vitkevics ráadásul nemcsak szemérmetlenül hazudik, de ügyesen csúsztat is – azt állítja be hamisnak, hazugnak, ami – láthattuk, olvastuk – tulajdonképpen igaz volt. Ilyen értelemben nem „koholt vádak” alapján, hanem legalább valamilyen – akármilyen – „elkövetett” semmi-ségért ítélték el őket nyolc-tíz évre... Ennyit a barátságáról, a tolvajt kiáltó rablóról meg az emberi tapasztalás mindenhatóságáról. Nem tudjuk, Szolzsenyicin miként vélekedett egykori barátja akciójáról, mindenesetre feltehető a kérdés: vajon nem igazából neki (is) szól, vajon nem róla szólóan íródott-e igazából az *Iskola a határonban* Ottlik Géza által szintúgy megidézett, örök-igaz mondás: Istenem, kímélj meg a barátaimtól, az ellenségeimmel majd csak elbánok magam is...?

Szolzsényicint 1945. július 7-én az NKVD Különleges Tanácsa (egy ügynevezett „trojka”, vagyis háromtagú testület) zárt ülésen, érdemi és normális bírósági tárgyalás nélkül ítéli a már említett nyolc év javító munkatáborra. A nemrég lezajlott óriási tavaszi eufóriát, a háború végét, a Győzelem Napját így éri meg: május 8-án már négy hónapja letartóztatásban van, és még jó két hónapnak kell eltelnie a nyári ítélet meghozataláig. Közben köröskörül: nyolcmillió-hatszázhatvannyolcezer halott – a szovjet hadsereg. A Vörös Hadsereg. A katonák. A katona. A szovjet katona. Majdnem kilencmilliónyi. És a többiek. (A Vörös Hadsereg létszáma a háború kezdetén meghaladta a 4,8 milliót, a háború alatt majdnem 30 millió embert mozgósítottak. Ekkoriban, 1945. július 1-jén a szovjet hadseregben 12,8 millió ember szolgált.) Akik... *A Gulag szigetcsoport* Az a tavasz című fejezetében, ebben a – még a fenséges szépségű műegészből külön is ragyogva kiemelkedő – részben olvasható: „...minden áldott reggel és este rezesbandák hangját hozta a szél a Butyirka ablakaira, valahonnan meszsziról, a Lesznaja vagy a Novoszlobodszkaja utcából. Szakadatlanul játszották az indulókat, ugyanazokra zendítettek rá újra meg újra. [...] annak a híre már hozzánk is eljutott, hogy nagy »Győzelmi Ünnepe« van készülöben, melyet június 22-én, a háború kitörésének negyedik évfordulóján fognak tartani a Vörös téren. [...] Az a tavasz, 1945 tavasza elsősorban és mindenekfölött a hadifoglyok tavasza volt börtöneinkben. [...] A többség [...] az én korosztályomból került ki, mely nemcsak az enyém volt, hanem a Nagy Októberé is, akik a forradalommal egy időben születtek, s akik 1937-ben a huszadik évfordulón gondtalanul vonultak az utcákon, a háború kitörésekor pedig koruknál fogva a hadsereg zömét alkották, azt, ami pár hét alatt megsemmisült. Nemzedékem számára így vált a leszámolás tavaszává az a gyötrelmes tavasz, melyet a győzelmi indulók harsogása közepett töltöttünk a börtönben. [...] Már amikor Kelet-Poroszországban vágtunk át, láttam a hazatérő hadifoglyok orrlógató menetoszlopaikat: csak ők eresztették bűnük a fejüket abban az általános örvendezésben, szomorúságuk már akkor szíven ütött, bár még nem értettem az okát. [...] Akkor kapitányi váll-

lapjaim voltak, s éppen ez a rangjelzés, meg hogy ellenkező irányba vitt az utunk, tette lehetlenné megtudnom, mi bántja őket. [...] Azokat a foglyokat, akik túléltek Buchenwaldot, ÉPPEN EZÉRT ZÁRTÁK lágerbe itthon: hogy bírtál életben maradni a haláltáborban? Itt valami nincs rendben! [...] Ezeket az emberet árulóknak nyilvánították. [...] Nem árulók voltak ők, hanem elárultak! Nem ezek a szerencsétlenek árulták el a Hazát, hanem a Haza árulta el őket számító módon. [...] Mik voltak tehát az orosz hadifoglyok lehetőségei? Törvényes csak egy volt: fekdj le és hagyd, hogy eltapossanak. Nincs az a fűszál, melynek zsenge szára ne az élet felé törekedne. Csak neked kell lefeküdnöd s a földbe taposódnod. Halj meg most, ha kicsit megkésve is, ha egyszer nem tudtál meghalni a harcmezőn – csak így menekülsz meg az elítéltetéstől. A harc szunnyad. Nincs több szava.”

Így telik el, így múlik el az élet. Ősz jön – és tavasz. Igen, az a tavasz – amely nem az ő tavaszuk volt.

BOLDI: Anya gyermekével (márvány, 100×90×90 cm)

